

OMÓWIENIA I RECENZJE

red. Johannes Müller, Reinhard Bernbeck, *Prestige – Prestigeüter – Sozialstrukturen: Beispiele aus dem europäischen und vorderasiatischen Neolithikum*, Archäologische Berichte 6, Bonn: HoloS, 1996, 131 stron.

Redaktorzy recenzowanej publikacji skonstatowali, że pojęcia “prestż” lub “obiekty prestiżu”, chociaż często spotykane w literaturze archeologicznej o orientacji procesualnej lub postprocesualnej, używane są w sposób nieusystematyzowany, czyli bez koniecznej podstawy teoretycznej. Będąc asystentami w *Seminar für Ur- und Frühgeschichte* oraz *Seminar für Vorderasiatische Archäologie* na Wolnym Uniwersytecie w Berlinie (Niemcy) postanowili wspólnie uruchomić w semestrze zimowym 1994/1995 odpowiednie zajęcia seminaryjne, na których rozważali problemy teorii i konkretnych egzemplifikacji prestiżu w neolicie europejskim i bliskowschodnim. Pierwsza prezentacja prac seminaryjnych, będących owocem tej inicjatywy, nastąpiła na posiedzeniu *Arbeitsgemeinschaft Theorie* dnia 19.9.1995 roku w Oldenburgu w czasie Kongresu Archeologii Niemieckiej. Ostateczna forma prac zawartych w omawianym tomie ukształtowana została w wyniku żywych, bardzo interesujących dyskusji w trakcie wspomnianego posiedzenia.

Pierwszą i najważniejszą pozycją recenzowanej pracy jest artykuł autorstwa Reinharda Bernbecka i Johanessa Müllera pt. *Prestige und Prestigeüter aus kulturanthropologischer und archäologischer Sicht*. Celem tego artykułu jest z jednej strony uporządkowana rekonstrukcja neolitu w aspekcie socjologicznym, z drugiej strony zaś wyjaśnienie złożonego zjawiska prestiżu. Zadanie to podjęte zostało aby częściowo choćby zrealizować postulat współczesnej archeologii (także niemieckiej), czyli wypełnić lukę między materiałem archeologicznym a odczytywaniem jego historycznego znaczenia. W epoce stale doskonalonych, sofistycznych metod datowania absolutnego nie można poprzestawać – zdaniem autorów – li tylko na klasyfikacjach zabytków, badaniu ich rozprzestrzenienia i chronologii.

W wielu pracach prestiż stosowany jest zamiennie ze statusem i rolą społeczną. Łączy się on ściśle z pojęciem obiektów prestiżu, czyli artefaktów wykonywanych z materiałów obecnie uważanych za drogocenne. Na rozumienie tych zjawisk duży wpływ wywiera zresztą system współczesnego nam wartościowania. Zwykło się też mniemać, że prestiż i obiekty prestiżu odgrywały ważniejszą rolę w społeczeństwach bardziej złożonych niż w neolitycznych. Przykład prostych

systemów zogniskowanych wokół *Big Man*, gdzie osoby rozdające swej potencjalnej klienteli wielkie ilości różnorodnych dóbr osiągają w ten sposób wysoki prestiż, przeczy powyższym tezom.

Autorzy wskazują, że prestiżu nie można uważać za jakąś cechę danej osoby, a raczej za pewien stosunek zachodzący między osobami przypisującymi prestiż danej osobie a tą właśnie osobą. Wskazują też, że prestiż jako taki należy do zakresu stosunków władzy. Wyróżniają też trzy formy władzy. Jest to władza ukryta, pośrednia, czyli “wpływ” (*Einfluß*), oraz dwie formy władzy ostentacyjnej: “panowanie” (*Herrschaft*) i “autorytet” (*Autorität*). Dalej autorzy wyjaśniają, że dla bliższego określenia pojęcia prestiż ważne jest zrozumienie pojęcia autorytetu. Jest on według nich zdolnością danej osoby do osiągnięcia uznania przez innych, że posiada ona władczą pozycję. Oczywiście osoba mająca autorytet nie musi posiadać żadnego środka przymusu. Następnie Bernbeck i Müller wyróżniają dwa rodzaje autorytetu: autorytet charyzmatyczny (*charismatische Autorität*) i autorytet “wpływowy” (“*prestigiöse*” *Autorität*). Autorytety charyzmatyczne potrafią wieść swych zwolenników ku nowym kierunkom (tak jak np. Mao albo Chomeini). Zupełnie odwrotnie działają autorytety “wpływowe”. Kierują się one ku idealnemu wypełnianiu panujących norm. W rezultacie powodują wzmocnienie dotychczasowych tradycji. Opis działania drugiego rodzaju autorytetu zbliża nas właśnie do zrozumienia istoty prestiżu.

Na dalszych stronach recenzowanego artykułu autorzy wyjaśniają pojęcia “statusu” i “roli społecznej”. Status to jasno określona pozycja w strukturze społecznej, która jest zupełnie niezależna od mającej status w danym momencie osoby (np. zawód). Rola społeczna ma się tak do statusu jak *parole* do *langue*. O ile status jest pozycją w społeczeństwie, o tyle rola służy do charakterystyki aktorów zajmujących daną pozycję. Większy oczywiście prestiż mają te osoby, które mając pewien status lepiej wypełniają swoje role (np. odnoszący sukcesy zamawiacze deszczu). Oznacza to jednak również, że prestiż nie jest osiągnięty raz na zawsze i musi być ustawicznie potwierdzany.

W dalszej części rozważane są etnograficzne modele i przykłady funkcjonowania prestiżu. Wynika z nich jasno, że w wielu przypadkach wysoki prestiż osiągany jest bez angażowania obiektów prestiżu, co utrudnić może jego identyfikację w archeologicznym materiale źródłowym. Przytoczono m. in. przypadki cyrkulowania chustek z raffii u afrykańskiego plemienia Lele jako obiektów prestiżu, przykłady wymiany usług u nigeryjskiego plemienia Tiv, funkcjonowania prestiżu w melanezyjskich systemach *Big Man*, działań tamtejszych specjalistów w zakresie rytuałów i militariów, ceremonialnego niszczenia obiektów prestiżu wśród plemion zachodniego wybrzeża Ameryki Północnej itd.

W rezultacie dokonaj analizy przypadków etnograficznych autorzy dochodzą do wniosku, że prestiż związany jest w specyficzny sposób z wymianą produktów. Uwidaczniają się jednak również zasadnicze różnice w formach funkcjonowania prestiżu. Istnieje tzw. “ekonomika bonowa” (*Gutscheinökonomie*), w której mocno ograniczona liczba dóbr/zwierząt/ludzi wymieniana jest na z góry określony jeden typ wyrobów (“bon”). Posiadanie bonów sygnalizuje kontrolę nad warunkami wymiany (*terms of trade*) i jednocześnie prestiż. Inny rodzaj gospodarki kategoryzuje większość dóbr materialnych w ramach kilku sfer, gdzie mogą być one swobodnie wymieniane. Wymiana poprzez granice sfer powoduje dla jednego z partnerów utratę, a dla drugiego zyskanie prestiżu. Występuje też zróżnicowanie wymiany na sferę rytualną (wymiana *Kula*) i pozarytualną. Udział w wymianie sfery rytualnej przynosi prestiż. Innym typem zachowań jest tzw. “skalkulowana wspaniałomyślność”, gdy osiągnięcie prestiżu łączy się z rozdawnictwem dóbr. Pewną odmianą wspomnianego typu zachowań jest ostentacyjne niszczenie dóbr. W końcu Bernbeck i Müller wskazują na takie sytuacje gdy osiągnięcie prestiżu nie ma nic wspólnego z obiektami prestiżu, jak to jest w przypadku wojowników lub kapłanów u niektórych społeczności. Prestiż – jako baza autorytetów “wpływowych” – umacnia zastany porządek i stabilność systemów społeczno-kulturowych.

W końcu swej pracy autorzy zastanawiają się jak identyfikować prestiż i obiekty prestiżu w realiach badań archeologicznych. Według nich jest to zadanie niewykonalne bez spełnienia trzech wstępnych warunków. Chodzi mianowicie o rekonstrukcję struktur społecznych badanych populacji, o rekonstrukcję podstaw utrzymania (gospodarki) i warunków wymiany i wreszcie o ocenę (na podstawie dwóch pierwszych warunków) dystrybucji i sposobów cyrkulacji artefaktów w materiale archeologicznym. W poszukiwaniu archeologicznych korelatów prestiżu i obiektów prestiżu wskazano na kilka teoretycznych możliwości ich odnalezienia i zilustrowano to odpowiednimi przykładami. W pierwszym przypadku opisano sytuację, gdy prestiż związany jest z posiadaniem pewnych dóbr. Na płaszczyźnie badań archeologicznych sytuacja ta przybiera postać problemu zróżnicowanej dystrybucji artefaktów wśród członków danej społeczności. Przeanalizowano pod tym kątem m. in. cmentarzysko kultury ceramiki wstęgowej rytej w Nitrze, wskazując na różnice wyposażenia grobów w narzędzia kamienne typu "szewskie kopyto" oraz w ozdoby z muszli *Spondylus*, zróżnicowanie wyposażenia domostw drugiego horyzontu chronologicznego osady palafitowej w Hornstaad-Hörnle nad Jeziorem Bodeńskim i wiele innych przykładów. W drugim przypadku wskazano społeczeństwa niszczące przedmioty prestiżu. Za przykład podano tu niszczenie deponowanych w skarbach przedmiotów metalowych lub wkładanego do grobu wyposażenia. W trzecim przypadku poruszono taką sytuację, gdy pomimo braku innych oznak prestiżu mamy do czynienia z równomiernym rozprzestrzenieniem pewnych grup zabytków na zróżnicowanych środowiskowo terytoriach. Za przykład posłużyła tu dystrybucja schyłkoweolitycznych wyrobów z krzemienia rugijskiego. W czwartym przypadku chodzi o sytuację, w której brakuje jakichkolwiek "ruchomych" obiektów prestiżu. O jego obecności świadczyć jednakże może fakt specyficznej lokalizacji zwłok danej osoby na cmentarzysku lub w granicach zbiorowego pochówku, a także specyficzne umiejscowienie domostwa w relacji do innych. W przypadku tym mieszczą się też archeologicznie uchwytnie ślady pewnych inicjatyw, które z natury rzeczy wymagały "kierownictwa". Chodzi tu m. in. o udomowienie zwierząt (sterowanie procesem selekcji genetycznej), kopalnictwo krzemienia (eksperti w zakresie lokalizacji złóż oraz budowy kopalń), wydobycie i obróbkę miedzi (specjaliści górniczy i kowale), oraz inwestycje budowlane: megality, długie domy (specjaliści w zakresie inżynierii budowlanej).

W drugim artykule autorstwa Moniki Steinhof i Sabiny Reinhold pt. *Prestige und Prestigegegenstände in akeraamischen Neolithikum der Levante* poruszono problem funkcjonowania prestiżu na poziomie społeczności bliskowschodniego neolitu przedceramicznego. Już na wstępie autorki stwierdzają, że prestiż odgrywał centralną rolę jako mechanizm społecznych form organizacyjnych, przede wszystkim w tzw. przedindustrialnych społeczeństwach. Wśród masy przedmiotów codziennego użytku znajdowanych na stanowiskach jako obiekty prestiżu uznano artefakty "egzotyczne" (których miejsce produkcji jest odległe od miejsca znalezienia), artefakty mogące być uznane za drogie oraz takie, których obróbka była bardzo pracochłonna. Do "egzotyków" zaliczono wyroby z obsydianu oraz muszle pochodzenia czarno- i śródziemnomorskiego. Do przedmiotów pracochłonnych zaliczono natomiast kamienne naczynia i kamienne pierścienie oraz naczynia (*White Ware*), figurki i pierścienie z alabastru. Jako przedmioty związane z działalnością kultową, pośrednio także z prestiżem autorki uznały statuetki i popiersia z wypalanej gliny. Pewne formy architektury (jak np. słynna wieża kamienna w Jerycho) każą liczyć się z możliwością czasowego istnienia (w celu realizacji określonego zadania) pewnych form władzy (autorytetu). Na początkowy stan różnicowania społecznego wydaje się wskazywać także bogaty rytuał pogrzebowy (szkielety postkranialne w grobach, a czaszki modelowane gliną, wapniem i zdobione muszlami chowane w obrębie domostw), obejmujący prawdopodobnie tylko ok. 10% całej populacji. Innym źródłem wnioskowania na temat funkcjonowania prestiżu mogą być materialne dowody poświadczające "handel i kontakty".

W trzecim artykule pt. *Prestige und Prestigegüter im beginnenden vorderasiatischen Neolithikum. Nemrik 9 und Qermez Dere* Claus Ambos analizuje bazę materiałową dla wyróżnienia obiektów prestiżu z dwóch irańskich stanowisk Qermez Dere i Nemrik 9 (badanego przez ekspedycję Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem Prof. Stefana K. Kozłowskiego). Autor jest zwolennikiem tezy, że jedyną formą organizacji społecznej na rozpatrywanych osadach była rodzina podstawowa i odpowiadające jej gospodarstwo rodzinne. Podobnie jak poprzedniczki do obiektów prestiżu zalicza on "egzotyki", pracochłonne artefakty i przedmioty bardzo rzadko występujące (obsydian, krzemień czekoladowy, kamienne maczugi, kamienna plastyka ptasich głów). Ambos podejrzewa też, że część domów, w których pochowano zaopatrzonych w dary zmarłych, musiała również za ich życia wyróżniać się zważywszy, że pozostałe pochówki były całkowicie pozbawione wyposażenia. Liczne ślady polowań wskazywać mogą na prestiż odnoszących sukcesy łowców, złożona architektura domostw na prestiż specjalistów budownictwa itd.

Ralf Becks i Tina Jakob w artykule pt. *Çatal Hüyük – Zur Rekonstruktion von Prestige innerhalb räumlicher Strukturen* analizują formy prestiżu w jednym z najsłynniejszych pomników pradziejów świata w Çatal Hüyük w Anatolii. Składa się on z dwóch tellów położonych w dolinie Konya i datowanych na okres 2 poł. VII–I poł. VI tys. p.n.e. O wyjątkowości omawianego stanowiska świadczą ślady skomplikowanych form urbanistycznych oraz liczne malowidła i zabytki ruchome. Niestety do dzisiaj – poza wstępny sprawozdaniem i analizami wyselekcjonowanej, niewielkiej partii materiału – brakuje pełnej publikacji odkrytych tu znalezisk. Autorzy, poszukujący przejawów prestiżu, zaprezentowali przykłady architektury oraz wyposażenie i malowidła ściennie wnętrz pomieszczeń mieszkalnych. Następnie zajęli się analizą pochówków i darów grobowych. Szczególną uwagę zwrócili na zwłoki malowane kolorowymi farbami. Nakreślili też zarys podstaw gospodarki oraz zrekonstruowali struktury społeczne zamieszkujących tam populacji. W dalszej kolejności opisali znalezione w Çatal Hüyük uzbrojenie, narzędzia pracy, ozdoby, statuetki, pozostałości farb i naczynia. Następnie wiele uwagi poświęcili źródłom surowców (w większości przypadków sprowadzanych z bliższych i dalszych odległości) oraz ich wykorzystaniu. Przy identyfikacji obiektów prestiżu posłużono się pewnymi kryteriami, w tym:

1. pracochłonnością wykonania,
2. pochodzeniem użytego surowca,
3. względną częstością występowania danego surowca,
4. częstością ulegania imitacji,
5. częstością podlegania reperacji itd.

W artykule pt. *Spondylus und Dechsel – zwei gegensätzliche Hinweise auf Prestige in der mitteleuropäischen Linearbandkeramik?* Johannes Müller, Alexander Herrera i Norbert Knossalla analizują "egzotyczny" *Spondylus* i "codzienne" narzędzia kamienne (Dechsel), jako wskaźniki funkcjonowania prestiżu w społeczeństwach kultury ceramiki wstęgowej rytej. Na wstępie autorzy zaprezentowali rozważania na temat struktur społecznych i podstaw geospołecznych ludności wczesnoneolitycznej. W dalszej kolejności zajęli się omawianiem ozdób wyrabianych z muszli *Spondylusa* oraz zrekonstruowali chronologię i sieci ich wymiany. Obliczyli, że tylko bardzo niewielki odsetek żyjącej wtedy populacji (trochę więcej niż 1%) miał dostęp do tego typu ozdób. Za wyjątkiem ementarzyska w Nitrze nie da się dowieść ścisłego związku *Spondylusa* z dorosłymi mężczyznami. Wydaje się, że trafiał on tylko do pewnych grup zainteresowanych dalekosiężną wymianą z terenami śródziemno- i czarnomorskimi. Przykłady ementarzysk niemieckich dowodzą o ich redystrybucji obejmującej także kobiety i dzieci. Następnie przeprowadzono analizę narzędzi kamiennych (topory, ciosa, kopaczki) w podobnym jak wyżej zakresie. W tym przypadku związek wymienionych narzędzi z grupą dorosłych mężczyzn zdaje się nie ulegać wątpliwości (pomimo kilku wyjątków). W podsumowaniu autorzy wysuwają przypuszczenie o większym związku ozdób ze *Spondylusa* ze statusem, a narzędzi kamiennych z prestiżem.

Identyfikacja obiektów prestiżu i budowa modelu funkcjonowania prestiżu w strukturach społecznych wczesnego neolitu w Danii przyświecała Alexandrowi Gramschowi, autorowi artykułu pt. *Monumente und soziale Aktion: Prestige im dänischen Frühneolithikum*. Wśród zabytków, którym można przypisać funkcje obiektów prestiżu Gramsch wymienia przedmioty z bursztynu, kamienne siekiery i artefakty miedziane. Wczenoneolityczne społeczeństwo z obecnego terytorium Danii opisuje on jako składające się z małych, stosunkowo ruchliwych grup społecznych bez instytucji wodzowskich. Grupy te, określane też jako segmenty, utrzymywały sieć dalekosiężnych, wzajemnych kontaktów. Rolę „stabilizatora” wartości wewnątrzgrupowych (gwarantujących kontynuację i jedność grupy) odgrywać mogły kopce przykrywane pewne groby. Konstatacja ta stała się dla autora punktem wyjścia do rozwinięcia interesującej, dynamicznej rekonstrukcji rodzenia się struktur przywództwa i genetyzacji długotrwałe i wielokrotnie użytkowanych megalitów w następnym okresie, czyli w środkowym neolicie Danii.

Interesujący materiał zawarty jest również w artykule *Gesellschaftliche Strukturen, Prestige und Prestigegüter im Endneolithikum des Mittelbe-Saale-Gebietes und der Niederlande* autorstwa Alexandra Goeresa i Stefanie Pfeifer. Autorzy koncentrują się w nim głównie na analizie bogatych zespołów grobowych. Dochodzą do wniosku, że na obszarach środkowoniemieckich dominowały bardziej egalitarne społeczności z dającym się wydedukować funkcjonowaniem autorytetów „wplywowych”, podczas gdy w Holandii, w tym samym czasie, rozwinęły się struktury bardziej shierarchizowane, w których w większym nasileniu cyrkulowały obiekty prestiżu.

Podsumowanie tego interesującego tomu napisał Johannes Müller. W krótkim wystąpieniu pt. *Konsequenz: Die Beschreibung von Hierarchien wenig stratifizierter prähistorischer Gesellschaften* badacz ten zawarł kilka ważnych obserwacji i propozycji. Zebrany w recenzowanej książce materiał i ładunek pewnych możliwości interpretacyjnych wyraźnie przeczy obecnej również w archeologii procesualnej tezie o potrzebie i użyteczności budowania „typologicznych” sekwencji elementów i form władzy. Najlepszym tego przykładem jest właśnie prestiż. Jest on obecny w różnorodnych strukturach społecznych, tych zaawansowanych i tych prostszych. Szczególnie ważną rolę odgrywa prestiż w społecznościach niestratyfikowanych. Z braku innych środków regulujących system społeczny (takich jak: status, usankcjonowana i dziedziczona władza, system rozwarstwienia itd.) prestiż spełnia tam rolę czynnika stabilizującego struktury społeczne. Prestiż, leżąc u podstaw władzy typu „autorytet wpływowy”, gwarantuje też w znacznym stopniu ciągłość tradycji i jedność grupy.

W postaci recenzowanego zbioru otrzymaliśmy pierwszą chyba w języku niemieckim – i jedną z nielicznych w ogóle – publikację, która stara się uporządkować i wydobyć z cienia ważne elementy struktur społecznych w postaci prestiżu i obiektów prestiżu. Jest to pozycja o tyle oryginalna, że nie ma ona charakteru podręcznika. Autorzy poszczególnych artykułów (może z wyjątkiem Alexandra Gramscha) wyraźnie akcentują przywiązanie do jednej tylko opcji teoretycznej. Na całą książkę ogromny wpływ wywarły osobowości jej redaktorów. W efekcie powstała praca o bardzo dyskusyjnym charakterze. To ogromna jej zaleta. Jest ona również znakiem czasu. W moim przekonaniu sygnalizuje ona pierwsze oznaki pokoleniowego zwrotu w archeologii niemieckiej. W tym przypadku jest to jednak coś znacznie jeszcze istotniejszego. Nowe pokolenie archeologów niemieckich, coraz częściej kształcone także na uniwersytetach brytyjskich, amerykańskich i francuskich, podejmuje partnerski dialog z orientacją procesualną i postprocesualną, wnosząc do dyskusji elementy tradycyjnej szkoły niemieckiej o niezaprzeczalnie pozytywnym charakterze, jak np. szacunek dla materiału archeologicznego. Aby poddać się ożywym inspiracjom omawianej książki, trzeba po nią sięgnąć! – do czego serdecznie namawiam.

Slawomir Kadrow